

BİLİMDE EĞRETİLEME

Halil Rahman AÇAR*

Edebiyatta daha çok hislerin bir ifadesi olarak düşünölen, felsefe ve dinde kendisinden en çok yararlanan eğretileme dili ve kullanımı bir ifade tarzı olarak- sadece bu alanlarla sınırlı kalmayıp- bilimi de kuşatmış ve bilim adamlarının kendi alanların da böylesi dilsel kullanımlara başvurması pozitivist bakış açısına sahip bilim adamlarını telaşlandırmıştır. Bu telaşın altında bilimsel terimlerin *anlamlarını* yeni kuramlarla kısmen veya tamamen değiştirmekte olduklarını keşfetmeleri ve pek çok bilimsel terimin *eğreti* olduğunu görmeleridir. Gerçekte bilim dilini *formel/biçimsel* mantıkla temsili yoluna gitmelerinin ve bu uğurda çaba göstermelerinin temel nedeni de budur. Çünkü eğretileme; bu düşünörlere göre bilim dilini,

- (a) kesinlikten alıkoymakta ve
- (b) belirsizliğe süröklemektedir.

Eğretilmeye dayalı iddiaların diğeri alanlarda olduğu gibi bilim bağlamında yer almasının temel nedenlerinden biri, doğa ve doğadakileri betimleyecek olan *düşüncenin dille* olan ilgisinde yatmaktadır. Temel nedenlerden biri, dedim. Çünkü eğretileme bilim alanında sadece dilin bir hususiyeti olmayıp aynı zamanda *düşünce arayışlarının* bir sürecidir de.

Bilimsel bilginin önemli bir kısmı *kuramsal* olup, gözlem ve tecrübenin ötesine gitmekte ve bilimsel kuramlar; gözlemlenmemiş ve gözlemlenemeyen pek çok terimi (proten, gene vb.) içermektedir. Bir açıdan bilimde esas gelişmeyi sağlayan hususun, doğrudan gözlemlenemeyen fakat etkileri gözlemlenebilen bu terimler olduğu görölebilir. İşte bu bağlamda, bilim dilinde gözlemlenemeyen teorik terimleri [ör. teorik nesnelere gönderme yapılan bilimsel önermelerin anlamlılığını/anlamsızlığını] *spekülatif/düşüntülü* metafizik dilinden ayırmanın ne olduğu düşünörleri meşgul etmiştir.

Teorik terimlerin ilk planda gözlem ifadelerine dönüştürölebileceği ümit edilmiş sonra da bu terimlerin anlamlarını *dedüktif* sistemden aldıkları anlayışı savunulmaya çalışılmıştır. [*Teorik terimler* kuramı gerektirdiği gibi *gözlem terimleri* de kuramlara bağlıdır. Örneğin; kırmızılığın ne olduğu teori tarafından oluşturulabilir]. Zamanla da kuramların dinamik yapısıyla dedüktif sistem iddiasının bağdaşmayacağı görölmüştür. Çünkü kuramların -sadece bir grup belirlenmiş yasalar kümesini sentezlemek için oluşturulmadığı, tipik araştırma çabaları olduğu anlaşılmıştır. *Teorik kuramlar*, belirsizliğin kendilerine kaynaklık ettiği yolda yaşamlarını sürdürebildiği kadar sürdürmüşlerdir. Bilimin dinamik bir *süreç* olarak ele alınması ile *dilsel bir araç* olarak statik yapıya sahip olmayan *eğretileme* sayesinde, bilimin bilişsellik niteliğine sahip açık bir yönü ortaya çıkmıştır.

---

* Yrd. Doç. Dr. Halil Rahman Açar, YBÜ, İnsan ve Toplum Bilimleri Faköltesi Felsefe Bölümü.

Bu bilişsel etkinlikte doğa ve doğadakilerin deneyimi ve onlara bakabilmenin temel bir bakış açısını bizlere sağlayan *temel/ana eğretilmeler* söz konusudur. Bunlar gerçeğin mahiyetine ilişkin temel varsayımlara dayanır. Dünyanın doğasına ilişkin böylesi *esas eğretilmeler* olmaksızın bilgi elde etmek, bir nevi imkânsızdır. Çünkü kavrayış ve algılarımızın tutarlı bir birliğe ulaştırılması ancak bu esas eğretilmeler sayesinde olmaktadır. Her biri bir *dünya hipotezi* hükmündedir. Evrensel varsayımsal yapılar, gerçek için birer eğretilme oluşturur. Ana eğretilmelerin felsefi sonuçları da vardır. Örneğin: Dünyanın bir *makineye* benzetilmesi, bütün parçacıklarının hareketinin bilinebileceği, betimlenebileceği düşüncesini araştırmacılarda uyandırmış, sonuçta bir kısım düşünürü evrenin *kapalı ve determinist/daha önceden belirlenmiş* bir sistem olduğu görüşüne götürmüştür.

Bilimsel yapının kaçınılmaz bir parçası olarak eğretilme;

- (a) bilim önermelerinde - basit ifadelerden görüngüler alanı ile ilgili genel kuramlara kadar- gözüktür.
- (b) “tüm bilimsel kuram, teorik model ve teorik terimler eğretilidir!” savını, şu şekilde hafifleterek ifade etmekte yarar var: Bilimde kavram veya kuram oluşum süreci zorunlu olarak 'eğretilmelik'tir!

Bilimde eğretilme alanı ile ilgili olarak yukarıda belirttiğim bu iki madde değişik bir tarzda söylenebilir:

Eğretilme;

- a) bilimde “teori” ve “araştırmayı” yönlendirir [Burada teorik açıklamanın gerçekliğin nihai mutlak betimlemesi olmadığından bilime açık bir kapı tuttuğu hatırlanmalı],
- b) yeni hipotez önerilerinde belirir. [Speklatif hipotezlerin birer eğretilme olduğu unutulmamalı].

Bilimdeki eğretilmelerin hususiyetlerini de aşağıdaki şekilde tespitte çalıştım:

- a) Doğruluk ve yanlışlık amacı olmayan önerilerdir (Varsayımsal yön).
- b) Değişim taşıyıcılarıdır.
- c) Yaşamını sürdürebilen/sürdürerneyenler söz konusudur.
- d) Tasdik beklerler.
- e) Mahiyetlerinden dolayı bir belirsizlik içerirler.
- f) Statik bir gramer kategorisinden ziyade bir süreci kapsar.
- g) Kültürle iç içedir (Doğu ve Batı yaklaşımları).
- h) Bir metafizik içerirler [Descartes'in açık ve seçikliği ve Newton'un maddenin zahiri nitelikleri, her ikisinin de metafizikleri *mekanizm* içindir).
- i) Yol açtığı kolaylık kadar karışıklık ve güçlükler de [Mutlak zaman ve mutlak mekan kavramlarında olduğu gibi] taşırlar.
- j) Ontolojik yaklaşımlar örtüktür.

Şimdi konunun daha iyi kavranabilmesi açısından bilimdeki eğretilme ile model arasındaki ilişkinin burada serimlenmesi gerekir: Bu iki kavram sadece yorum nedenlerinden dolayı ayrıldığı söylenir. *Modelde*; *realite/gerçeklik* ile bir sistem arasındaki yapısal bir benzerlik veya sistematik bir kıyas söz konusudur. Diğer bir ifade ile modeller: bilhassa gözlemlenemeyen realitenin tasvirini herhangi bir şekilde sağlamayı amaçlar [ses ve ışık için dalga modeli, ışık için parçacık modeli]. Kuram geliştirmek gerçeği yakalamada varlıksal hipotezler için bir temel vazifesi görebilir. Teorik açıklamaların bir kısmı modele ihtiyaç duyduğundan gelişmiş bir kuram, bir model içerir veya sunar. Dolayısıyla kuramlar model olarak değerlendirilebilir [benzeşim olarak görülmeli].

Sonuçta modeller de genişletilmiş *sistematik eğretilmelerdir*. Eğretilme bu bağlamda dilden yararlanılarak gerçekleştirilen bir model olarak düşünülürse, bilimsel modeller eğretilmenin özel bir türü olarak ele alınabilir [formel model gibi] ve eğretilme fonksiyonu görebilirler. Fakat eğretilmeden fazla bir şeydir: örneğin teoriyi deneye bağlar. İşlev bakımından eğretilmeler modellere yardımcı olabileceği gibi; modellerin de eğretilmeleri destekleyebileceği anlaşılmaktadır.

Bilimde eğretilmenin değerlendirilmesi ile bizler;

- a) bilimsel etkinliğin değişik boyutlarından (tarihi, sosyolojik vs. yanında) bir boyutunu eğretilme, boyutunu kavırıyoruz.
- b) bilimsel bir kuram oluşturma yollarından birini belirlemiş oluyoruz.
- c) bilimdeki nesne, süreç, ilişki ve hususiyetlerin nasıl dile gelebildiğini görüyoruz.

Bilimdeki eğretilmenin meşruluğu ve gücü bir açıdan doğa bilimlerindeki ilerlemelerden çıkarılabilir.

Sonuç olarak eğretilme bilim için zengin, dinamik genişletmeye elverişli bir yol olup, çıkmaz değildir. Kapalılıklar bilime yarar sağlamakta ve orijinal düşünceye kaynaklık etmektedir. Bu nedenle bilimin, eğretilme üslubunu kullanımının geçici değil süreklilik arz edeceği söylenebilir. Böylece bilimin müşahhas olgulara dayandığı kadar spekülatif düşünceye de dayandığı ortaya çıkmaktadır. Bu alanda bir zorunluluk hatta epistemik bir zorunluluk olduğu iddia edilebilir. Çünkü tamamen formel bir ifade imkansız. Bu durumda bilim ve sunduğu gerçekler kaçınılmaz olarak metafizik olmayacak mı?